

KAKAJAN ATAÝEW

KÖNELMEÝÄN SÖZ

KAKAJAN ATAYEW

KÖNELMEÝÄN SÖZ

Aşgabat «Magaryf» 1991

Kakajan Ataýew, **Könelmeýän söz**, Aşgabat «Magaryf»
1991.

Ylmy-populýar neşir.

Orta ýaşly mekdep okuwçylary üçin.

Adamlar asyrlar dowamynda salamlaşmak arkaly özle-
riniň iň oňat arzuw-umytlaryny beýan edip gelipdirler.
Olar bir-birlerine parahat durmuş, bagtly ýaşayyş, berk
jan saglyk isläpdiler. Awtor salamyň taryhy, onuň döp-
-dessurlarynyň dürli halklarda nähili ýerine ýetirilýändigini
barada degerli deliller bilen gyzykly gürrüň berýär.

Redaktor **R. Durdyýew**

Suratçy **M. Gylyjow**

Surat redaktory **D. Mämijikow**

Tehniki redaktor **N. Başlykowa**

Korrektor **B. Gulyýewa**

Ýygnamaga berildi 10.08.1990.

Çap etmäge rugsat edildi 01.03.1991.

PDF-a geçirildi 24.09.2017.

TSSR Metbugat baradaky döwlet komitetiniň «Magaryf»
neşirýaty, Aşgabat, 744013, Hasanow pereulogy, 16.

TSSR Metbugat baradaky döwlet komitetiniň Krasno-
wodskidäki çaphanasy, 745000, Krasnowodsk şäheri,
Besşapoçnyý köçesiniň 1-nji jaýy.

ISBN 5-675-00544-7

Mazmuny

I	Sözbaşy	1
II	Könelmeýän söz	3
III	Sözsoňy	39

SÖZBAŞY

Salam okyjy!

Eliňi ber! Görüşeli!

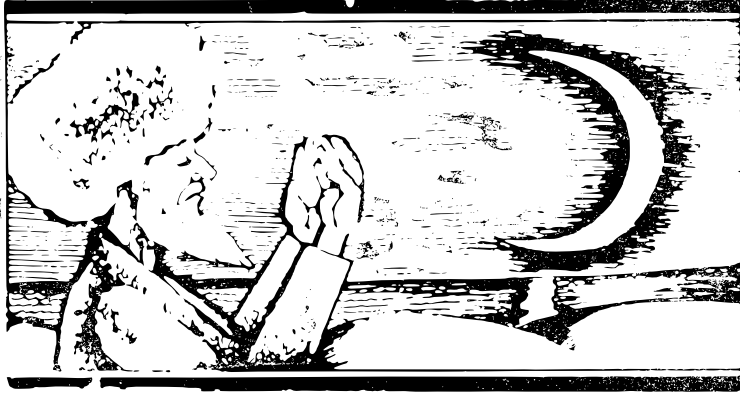
Hawa, biziň özara gatnaşyklarymyzyň ählisi salam bilen başlanýar. Adamlar her gün bir-birlerini görenlerinde, ilki salamlaşýarlar, hal-ahwal soraşýarlar. Şonda olar tüýs ýürekden çykýan arzuw-umytlaryny birek-birege parahat durmuş, bagtly ýaşayyş, berk jan saglyk isleýändiklerini beýan edýärler. Biz diňe bir öz ýakyn tanyş-bilişlerimiz, dost-ýarlarymyz, dogan-garyndaşlarymyz bilen däl, eýsem tanamaýan-bilmeýän adamlarymyz bilen-de saglyk-amanlyk soraşýarys. Salamlaşmanyň bellenilen takyk wagty-sagady ýa-da belli bir görkezilen orny bolmaýar. Adamlar gije-gündiziň bütin dowamynda öýde-de, işde-de, ýolda-da, ýygnanyşyklarda-da, mahlasy niredede, näwagt bolsa-da, ilki duşuşanlarynda «Salam» diýen söz bilen biri-birlerine ýüzlenýärler. Ol ýüzbe-ýüz bolnan halatda-da, başga biriniň sargydy bilen-de, telefon, telegraf arkaly-da, hat üsti bilen-de berjaý edilýär.

Bu asylyly döwüriň adamzat taryhynyň ähli döwürlerinde ýörgünli bolupdyr. Ençeme mün ýyllyklaryň dowamynda salamyň asyl mazmuny bir durkuragyny saklap gelen hem bolsa, salamlaşmakda ulanylýan sözler, berjaý edilýän kada-kanunlar, ýerine ýetirilýän hereketler üýtgäp, özgerip, täzelenip durupdyr. Muňa jemgyýetiň ösüş formasiýalary, döwrüň syýasy-ykdysady gurluşy, dini, etiki kada-kanunlar, her ýurduň özüne mahsus ýaşayyş aýratynlyklary, ylmyň, medeniýetiň ösüşi we beýleki ýagdaýlar täsir edipdir. Wagtyň geçmegi bilen, salamlaşmak kem-kemden kämilleşýär, medeniýetleşýär. Gady-

my döwürlerde salam bermek, salam almak sada hem ýöntem ýerine ýetirilen bolsa, soňabaka ol belli bir derejede çylşyrymlaşýar. Ýokary gatlak wekilleri bilen sada daýhanyň, çopan-çolugyň, uly bilen kiçiniň, aýal bilen erkegiň salamlaşyşy tapawutlanypdyr. Bu babatda her ýurduň özüne mahsus aýratynlyklarynyň bardygyny hem ýatdan çykarmak bolmaz. Ýewropaly bilen aziýalynyň, afrikalynyň, tropik ýurtlar bilen demirgazyk halklarynyň özara salamlaşyşlary birmeňzeş däldir. Köplenç halatlarda salamyň dini ynançlar bilen utgaşýandygyny hem aýtmak gerek. Şonuň üçin buddizme, hristiançylyga, yslam dinine uýýanlaryň salamlaşyşlarynda, hal-ahwal sorasýşlarynda tapawudyň boljakdygy şübhesizdir.

Salamyň gyzykly hem özüne çekiji taryhy bar. Ony bilmek möhüm öwredijilik hem terbiýeleýjilik ähmiýete eýedir. Bu mesele bilen içgin gyzyklanmak ýaşlara hem ýetginjeklere has-da zerurdyr. Sebäbi salam adamkärçiligiň mukaddes kada-kanunlaryny, medeniýeti, edep-ekramy öwrenmegiň başlangyjydyr, hatda onuň açarydyr diýsek hem ýalňyşmasak gerek. Ata-babalarymyz ýaş nesle gowy terbiýe bermegi durmuşda gaýra goýulmasyz hem derwaýys meseleleriň biri hasaplapdyr. Şonda olar hemişe «Çagam gowy, edebi ondanam gowy» diýen dana sözlerden ugur alyp, ynsanperwerlige, raýdaşlyga, parahatçylyga uly sarpa goýupdyrlar. Ýaşlaryň şeýle ruhda terbiýelenmegi, hakyky watançylar bolup ýetirmegi ugrunda göreşipdirler. Salam bolsa adamkärçiligiň mizan terezisi hökmünde halka hyzmat edipdir.

KÖNELMEÝÄN SÖZ

Salam haçan we nähili döräpdür? Adamlar irki döwürlerde neneňsi salamlaşypdyrlar? Bu sowallara bir agyzdan çürt-kesik jogap bermek kyn. Her halda onuň ýüze çykyş hem ösüş taryhyny umumy häsiýetde yzarlamak mümkin.

Durmuşda ähli zat zerurlyk esasynda döreýär. Adamlar hemişe bir-birlerini tanamak, özara pikir alyşmak, düşünişmek, raýdaşlyk saklamak, baryş-geliş etmek isläpdirlir. Şu maksat bilen olar ilki duşanlarynda özlərini örän hoşamaý alyp barmaga, gadyrly bolmaga, garşydaşynyň ünsüni özüne çekmek, onuň göwnüne degmezlik, onda gowy pikir galdyrmak üçin iň oňat, mylaýym sözler tapmaga, özüni medeniýetli alyp barmaga çalşypdyr. Şeýlelikde, ýüzbe-ýüz durlanda ilkinji aýdylýan sözlere aýratyn uly ähmiýet bermek, olaryň üsti bilen garşydaşyňa bada-bat umumy matlabyňy aýan etmek gerek bodupdyr. Şu pursatda salam üçin saýlanyp alynýan

sözler dünýäniň ähli halklarynda bir meňzeş bolmandyr. Ýer ýüzünde salamlaşmanyň dürli tärleri, dürli görnüşleri, dürli hili ýollary bolupdyr, onuň üçin ençeme sözler ulanylypdyr.

Merkezi Afrikada ilkidurmuş döwründe ýaşaýan iki taýpanyň adamlarynyň duşuşygyny bir awtor şeýle suratlandyrypdyr:

«Gijäniň içinde jeňnelde adam sesleri ýaňlanyp başlady:

Birinji topar. – Ýat adamlar, siz nirä barýarsyňyz?

Ikinji topar. – Siz nirä barýarsyňyz?

Birinji topar. – Bu ýurt sizi kabul etmek islemeýär.

Ikinji topar. – Kabul etmek islemeýär.

Birinji topar. – Hemmeler size garşy bolar.

Ikinji topar. – Garşy bolar.

Birinji topar. – Özüňizem gaty ýenjilersiňiz.

Ikinji topar. – Gaty ýenjilersiňiz.

Birinji topar. – Ha-ha-ha-a-a!

Ikinji topar. – Ha-ha-a!»

Bu epizoda salamlaşma diýilse, köpleriň ynanasy gelmese gerek. Göräýmäge olaryň boluşlary haýbat atmagy, birek-biregi gorkuzmagy aňladýan ýaly. Hakykatda bolsa şol taýpalaryň salamlaşyş endikleri şeýle bolupdyr.

Alymlaryň aýtmaklaryna görä, gadymy döwürlerde adamlar hereket üsti bilen salamlaşmaga kân ýykgyň edipdirler. Tokaýlarda, dağlarda, gowaklarda topar-topar bolup ýaşaýan bir taýpanyň ýaşajylary beýleki taýpanyň ýaşajylaryny daşdan görenlerinde iki tarap hem ellerindäki taýakdyr naýzalaryny ýokary göterip, biri-birlere gygyryşypdyrlar. Afrika ýurtlarynyň bir ýerinde eliň bilen döşüne kakyp, başga bir ýerinde bolsa garşydaşyňa ýuwaşja baş egip, el çarpyp salamlaşmak däbe öwrülip gidipdir. Gadymy Tibetde ýaşaýan halklarda çagalar ululary gören wagtlary kellelerini ýalaňaçlap, dillerini görkezip, hormat bilen baş egipdirler. Mongollarda

salamlaşmanyň şular ýaly bir görnüşi hem bar. Ýaşy dur-guşan adamlar duşan wagtlarynda, olaryň biri elleriniň aýasyny ýokary edip, tirseginden epilen görnüşde diňe iki goşaryny göwresinden öňe uzadýar. Garşydaşy hem edil şol görnüşde onuň elleriniň üstünde ellerini goýýar.

Gadym zamanlarda dörän endikleriň birnäçesi jem-gyýetiň ösüşiniň soňky etaplarynda hem dowam edipdir. Häzirki döwürde dünýäniň köp halklarynyň birnäçe sa-par baş egip salamlaşyşlary, ýapon we başga-da birnäçe ýurtlaryň çagalarynyň ata-eneleriniň önünde çöke dü-şüp, hormat bilen tagzym edişleri muňa mysal bolup biler. Hindiler salamlaşanlarynda elleriniň aýasyny bi-ri-birine goýup, maňlaýynyň deňine ýetirýärler. Olaryň käbir taýpalarynda salamlaşmanyň başga bir täsin gör-nüşi-de henize-bu güne çenli dowam edip gelipdir. Bu taýpanyň adamlary duşan wagtlary biri dodagyny hem burnuny beýlekisiniň ýaňagyna degirip, uludan dem al-ýar. Hindiler myhmany ysgap görmegi, onuň ysyndan dem almagy oňa uly hormat goýuldygy hasaplaýarlar. Şular ýaly hereketler düşünmeýänler üçin örän geň-taň görnüpdür. Hatda Dawid Liwingston ýaly tejribeli syýahatçy hem bir sapar öz ýoldaşlary bilen Afrika oba-larynyň biriniň deňinden geçip barýarkalar, şol ýeriň ähli ýaşajylary gykuwlaşyp deňlerinden çykanlarynda, onuň salamlaşmadygyna birbada düşünmändir.

Wagtyň geçmegi bilen, salamlaşmadaky dessurlar üýtgeýär, özgerýär. Ilkidurmuş adamlary taýakdyr näý-zalaryny ýokary göterip, biri-birlerine salam beren bolsa-lar, soňabaka munuň üçin diňe boş elni ýokary götermek hem ýeterlik bolupdyr. Bu hereket «Ynha meniň elimde hiç zat ýok. Sen menden gorkma, saňa rahatlyk bol-sun!» diýen manyny aňladypdyr. Gadymy müsürlileriň sag eliniň aýasyny açyk görnüşde ýokary edip, egniniň deňine ýetirmekleri hem şol pikiriň ikinji bir özboluşly beýanydyr. Şeýle görnüşde işlenen suratdyr heýkeller «Gadym dünýä taryhynyň» sahypalarynda duş gelýär.

Bu şekili örän oýlanyşykly çekilen parahatçylyk simwoly hem diýip atlandyrmak mümkin. Hereket üsti bilen beýan edilen salamaşma soňra gujaklaşma, ogşaşma çenli ösýär.

Durmuşda käbir endikler uzak saklanýar. Biziň günlerimizde hem eliňi ýokary göterip salamaşma häli-şindi duş gelýär. Bu hereketiň gelip çykyş taryhyny köpleriň bilmeýän bolmaklary hem mümkin. Birnäçe alym häzirki elleşip salamaşmany-da eliňi ýokary göterip ýa-da eliň aýasyny ýokary edip, egniň deňine ýetirmäniň dowamy hasaplaýar. Muny inkär etmek kyn. Sebäbi bu hereketiň hem esasynda elimde hiç zat ýok, ynanmasaň ynha göräý diýen many ýatyr.

Irki döwürlerde salamaşylanda ulanylan sözleriň birnäçesiniň häzir geň görülmegi-de mümkin. Sebäbi her ýurt, her halk bir ýörelgä eýerip, öz durmuşlaryna iň derwaýys hem ýetmeýän zatlary arzuw edip gelipdirler. Şonda ýurt parahatçylygy, baş saglygy diýen düşünjeler başgarak sözleriň üsti bilen, başgarak tärler arkaly beýan edilipdir.

Hytaý imperatorlarynyň höküm süren döwründe salamaşmanyň şeýle bir görnüşi ýörgünli bolupdyr. Adamlar duşanlarynda biri beýlekisine:

- Siz iýdiňizmi? - diýip ýüzlenipdir. Ol hem şol sözleri gaýtalamak bilen jogap beripdir:

- Siz iýdiňizmi?

Gadymy parslar salamaşanlarynda:

- Şadyýan bol! - diýip ýüzlenipdirler hem-de adamyň ruhy dünýäsiniň sagdynlygy barada tagalla edipdirler.

Günorta Afrikada ýaşaýan zulu halky bolsady ekeniň bilen hiç bir zadyň öz-özünden bolubermeyändigini nazara alyp, salamaşanlarynda bir-birlerine örän ýönekeý hem mylaýym sözleri aýdypdyrlar:

- Men seni görýärin.

Garşydaşy hem şol sözler bilen oňa jogap beripdir:

- Men seni görýärin.

Arap ýarym adasynyň günortasyndaky hadramauta atly taýpanyň käbir dialektlerinde bolsa «Salawmaleýkim hem «Waleýkimessalam!» sözleriň deregine «Gül-gün säher» diýen sözleri ulanmak bilen çäklenilipdir.

Synpy jemgyýetiň ýüze çykmagy synpy garşylyklaryň ýigileşmegi salama-da öz täsirini ýetiripdir. Gul eýeçilik, feodalizm, kapitalizm döwrüniň hökmürowanlary adaty hal-ahwal soraşylan mahalynda hem gahar-gazapdan el çekmändirler. Şol pursatda-da olar öz güýç-kuwwatlyryny, şan-şöhratlyryny dabaralandyryp, halkyň sussuny basmak, olary gula öwürmek maksady bilen, adamlaryň kalbyndaky ähli gowy arzuw-umytlary, adamkärçilikli garaýyşlary basgylapdyrlar. Şalar, hanlar, soltanlar, emirler özlerini adaty adamlardan tapawutlandyrmak, özleriniň mertebelerini arşa götermek, özlerine adatdan daşary hezzet-hormat goýulmagy ugrunda göreşip gelipdirler. Ine, şonuň üçin hem başga ýurtlaryň wekillerini, köşk adamlaryny, raýatyndaky ýaşajylary kabul edenlerinde ýa-da haýsydyr bir özge ýerde duşanlarynda olar bilen görüşmäniň özlerine zerur diýip hasaplan düzgünlerini girizipdirler. Ýokary gatlak wekilleri huzuryna gelen adamlary iki epilip, dyza çöküp, ýer öpüp, emedekläp gelip, hatda käbir halatlarda özleriniň aýagyny, elini ogşap görüşmäge mejbur edipdirler. Şeýle edilmedik halatlarynda olar gahar-gazaba münüpdirlar, köp adamlary ölüm-ýitime, agyr jezalandyrmalara sezewar edipdirler. Hatda käbir ýurtlarda häkim toparlaryň, çekip-çydardan agyr düzgünleri girizen halatlary-da, başga bir ýurda uruş yglan eden wagtlary-da bolupdyr. Alymlar takmynan üç müň ýyl mundan öňki pahna ýazuwyny okanlarynda, onda şeýle maglumatlaryň berilýändigini anyklapdyrlar. Müsür şasy Sargon II «Assiriýanyň häkimi gymmat bahaly sowgatlar bilen huzuryma salama gelip, meniň aýagymy ogşamady» diýip, oňa garşy uruş yglan edipdir. Rim imperatory Diokletian hem özi bilen salamlaşanlaryň ählisini aýagyny ogşamaga mejbur

edipdir. Sebäbi şol döwürde kim imperator saýlanjak bolsa, ol hökman gelip çykyşy boýunça şa neslinden ýa-da ýokary gatlak wekilinden bolmaly ekeni. Diokletian bolsa ýaşlykda Dalmasiýada goýun çopany bolan ekeni. Iň ýamany hem şol döwürde ony hemmeler bilýär ekeni. Imperatoryň şeýle geçmişi oňa hiç wagt rahatlyk bermändir. Ol köşk adamlarynyň mekir garaýyşlaryndan «Sen çopan. Sen häkimlige, tagta çykmaga mynasyp däl!» diýen manyny ogurlapdyr we bar ýerde özüniň üstünden gülünýändir öýdüpdir. Ine, sonuň üçin hem ol hemişe dymyp gezmek bilen, gahar-gazaba münükdir hem-de salamlaşan adamlaryny aýagyna ýykylmaga, aýagyny ogşamaga mejbur edipdir.

Häkim toparlarynyň huzuryna barlanda görüşmek üçin dyza çöküp, ýer bagyrtlap, onuň aýagyny ýa-da elini ogşamak yslam dini ýüze çykandan soň, musulman ýurtlarynda hem dowam edipdir. Başda muňa otparazlar çürt-kesik garşy çykypdyrlar. Sebäbi zarostrizm dininiň taglymatyna görä, Ýer, Gün, belli-belli ýyldyzlar hudaý hasaplanyp, oňa sežde edipdirler. Haçan-da köşk emeldarlarynyň ýa-da başga ýerden gelen adamlaryň patyşanyň aýagyna ýykylyşlaryny görenlerinde, olar «Siz näme üçin onuň aýagyny ogşarsyňyz? Ol hudaý däl ahyry!» diýipdirler. Otparazlar patyşalara «Şahy-jahan» (Dünýäniň şasy) diýilmegini-de halamandyrlar. Olar dünýäniň eýesi, ýagny şahy-jahan diňe hudaý bolmalydyr diýen pikire uýupdyrlar.

Belli-belli halatlarda garşylyk görkezilen hem bolsa, häkim toparyň aýagyna ýykylmak Gündogar ýurtlarynda uzak wagtlap dowam edipdir.

979-njy ýylda Bagdatda Adud ad-Daula täç geýdirmek üçin geçirilen köşk ýygmanyşygy örän dabaraly bolýar. Köşkde egnine pygamberiň donuny geýip, eline onuň hasasyny alyp, biline gylyjyny dakynyp, önünde hem Osmanyň «Gurhanyny» goýup, Halyf gabarylyp oturýar. Töweregini bolsa köşgüň atly-abraýly, tanymal adamlary,

çagyrylan myhmanlar gurşap alýarlar. Adud ad-Daula jaýa girende, Halyfa gözi düşüp, şol bada ýüzin ýykylyp, ýer ogşap başlaýar. Ol ýerinden turup, ýöräp baryşyna şol hereketlerini ýene iki sapa gaýtalaýar. Şonda Halyf öz adamlaryna «Ony bärlik alyp geliň!» diýýär. Ol gelýär. Ýöne başyny Halyfyň aýagyna goýup ýatyberýär. Halyf «Geç, otur!» diýse-de bir bada kellesini ýerden galdyрмаýar. Ahyry «Haýyş edýärim, ýeriňe geç! Häzir saňa patyşalyk täjini geýdirýäris!» diýende, onuň sag tarapynda özi üçin taýynlanan kürsüni ogşap, onuň üstüne çykýar.

Arap halyfatynyň bu döp-dessury fatimidler döwründe has-da ýörgünli bolupdyr. Ol musulman ýurtlarynyň ählisine, şol sanda Orta Aziýada giňden ýaýrapdyr, hatda Ýewropa ýurtlaryna-da aralaşypdyr.

Gadymy grek ýazyjysy Plutarhyň berýän maglumatlaryna gerä, Aleksandr Makedonskiý Eýrana ýoriş eden mahalynda, basyp alan ýerlerinde şa köşgünde bolup geçýän dabaralary, jemagatyň, köşk adamlarynyň şa bilen salamlaşýşlaryny ýakyndan synlaýar hem-de ony halaýar. Ylaýta-da patyşanyň aýagynyň ogşalmagy oňa ýaraýar. Şonuň üçin ol bu däbi öz ýurdunda hem ýöretmek barada höküm çykarýar. Şondan soň iň oňat, gymmatbaha lybaslaryny geýip hem-de şalyk bezegleridir nyşanlaryny dakynyp, ýygnanan jemagatyň önüne çykanda, hemmeler dyza çöküp, maňlaýlaryny ýere goýup, oňa baş egýärler. Ýöne şonda ýeke-täk Kallisfon hökümi ýerine ýetirmeýär. Ol patyşanyň önünde baş egmeg-ä beýle-de dursun, gaýta adamlary aýagyna ýykylmaga mejbur edip, özünüň mertebesini hudaýyň deňine ýetirenligi üçin halkyň önünde Aleksandr Makedonskini utandyrýar. Onuň hiç zatdan heder etmän, örän uly batyrgaýlyk bilen şeýle uly serkerdäniň garşysyna çykmagy, onuň ýüzüne durmagy, bu eden işi üçin ony ýazgarmagy bir bada köpleri howatyrlandyrýar. Ýöne Aleksandr Makedonskiniň onuň aýdanlaryna gulak as-

magy, onuň bilen ylalaşyp, şol çykaran höküminden el çekýändigini yglan etmegi bütin märekäni geň galdyrýar. Şeýlelikde, Aristoteliň garyndaşy Kallisfon grek halkyny uly kemsitmeden, Aleksandr Makedonskini bolsa örän şowsuz synanyşykdan halas edipdir.

Ýöne ýokary gatlak wekilleri bilen edilýän gatnaşyklarda ýüze çykan dartgynly ýagdaýlaryň ählisiniň ahryry şular ýaly gülala-güllük bilen gutaraýmandyr. Beýik knýaz Mihail Çernigowskiý bilen boýar Fýodor Altyn Orda hanlygyna baranlarynda, olardan Çingiz hanyň şekiline çokunmagy talap edýärler. Şonda olar bu talabyň öz öňlerinde goýulmagyny masgaraçylyk hasaplaýandyklaryny, ony ýerine ýetirmek islemeýändiklerini duýdurýarlar hem-de şeýle iş edenlerinden özleriniň ölenlerini gowy görýändiklerini aýdýarlar.

Şonda olary öldürmek üçin çadyrdan çykaryp alyp gidýärler. Çingiz hanyň jellatlary gymmat baha halylara, derilere we beýleki zatlara gan ýokmasyn diýip, çadyrda adam öldürmeýän ekenler. Şular ýaly batyrgaý, aýgytly hereketleri bilen olar ynsan mertebesi ugrundaky göreşiň pidasy bolýarlar.

Salamlaşylan mahalynda berjaý edilmeli ogşasma düzgüni-de köp halatlarda jedel hem nägilelik döredipdir. Sebäbi ilkinji duşuşykda salamlaşylan mahalynda, kim kimiň aýagyny, elini, egnini, ýañagyny ýa-da dodagyny ogşamaly diýen soraga bada-bat jogap tapmak kyn bolupdyr. Ol köp halklaryň öňden dowam edip gelýän ýörelgelerine, edim-gylymlaryna ters gelipdir. Bir halk ony halasa, beýleki bir halk artykmaç ýa-da suwjuklyk hasaplapdyr. Ýaranjaňlar, şöhrat-parazlar, ýokary emele ymtylýanlar üçin ol elýetmez zat bolup durýan wagtларында, başga bir halkyň wekili üçin ol kemsidilme hökmünde kabul edilipdir. Ine, şonuň üçin Awstriýanyň ilçisi Ýekaterina II-niň huzuryna salama baranda, imperatoryň özüne uzadan elini ogşamandyr. Rus pahtyşasynyň bolsa muňa öler ýaly gahary gelipdir hem-de

şol duran ýerinde ilçiniň günäsini ýuwmak üçin, onuň öz eline suw akytmagyny talap edipdir.

Bir halkyň wekiliniň beýleki bir halkyň wekili bilen salamlaşanda, olaryň biri-birine düşünişmeýän, oňaýsyz ýagdaýlary başdan geçirýän pursatlary başga-da az bolmandyr. Ýlaýta-da salam berlen hem salam alnan wagtynda üst-başyňdaky egin-eşikleriň haýsydyr birini çykarmagy bir halk oňlasa, beýleki bir halk geň görüpdür hem ýerliksiz hasaplapdyr.

Taryhy maglumatlardan belli bolşuna görä, gadymy ýehudylarda salamlaşmak üçin aýagyňy ýalaňaçlamaly, ýagny köwşüňi çykarmaly ekeni. Ýaponlar bolsa elleşip görüşmeden saklanmak maksady bilen, ellerini ýalaňaçlapdyrlar, has takygy elindäki elliklerini çykarypdyrlar. Salamlaşylanda kelläni ýalaňaçlamak bolsa dünýäniň birtopar halklarynyň durmuşyna ymykly ornaşyp gidipdir. Dogry, başaçyk gezmegi, onda-da salamlaşylanda, şeýle hem toýa, ýasa barlanda kelleýalaňaç bolmagy halamaýan halklar hem bar. Hakykatda bolsa bularyň hemmesi-de bir zady — birek-birege ynanyşmagy, sarpa goýmagy, birek-biregi hormatlamagy, sylamagy aňladypdyr. Ýöne şol ynanyşma, hormatlama, sylaşma her döwürde üýtgäp, özgerip durupdyr. Oňa her ýurt, her halk, her jemgyýet, her synpyň wekili özüçe ähmiýet beripdir hem-de ony özüçe berjaý edipdir.

Lýudowik XIV öz zamanynda iň edep-ekramly adam saýylypdyr. Salamlaşma, edep-ekram babatda hemmeler ondan görelda alar ekeni. Ýöne döwürdeşleriniň biriniň belläp geçmegine görä, ol hem hemmeler bilen bir meňzeş salamlaşmandyr. Atly-abraýly adamlara duşanda, şlýapasyny kellesinden bütinleý diýen ýaly çykarypdyr. Ondan pesräkleri görende, ony biraz galdyryp, gulaklarynyň deňinden çala geçiripdir. Adaty adamlara gabat gelende bolsa, diňe şlýapasyna elini ýetirmek bilen oňayypdyr.

1614-nji ýylda German imperatory öz tagtynda rus patyşasynyň ilçisini kabul edýär. Olar resmi kada-kannunlar boýunça salamlaşýarlar. Diplomatýanyň düzgünlerine laýyklykda öň lenji çykan mahabatly jümleler ýene öwran-öwran gaýtalanyp başlaýar. Kabul edişlige ýygananlar ilçiniň her bir hereketini içgin synlap, her sözüni ünsli diňleýärler. Rus ilçisi öz patyşasynyň adyny tutanda, imperator kellesini ýalaňaçlaman, oňa derek şlyapasyňa çala elini ýetirmek bilen çäklenýär. İlçi sözüni kesýär. Imperator hem dymýar. Zala aýylganç ümsümlük aralaşýar. Hemmeler doňup galýar.

Ahyry ilçü ümsümligi bozýar. Ol niýetine düwen desuryny imperatoryň berjaý etmäge, ýagny rus patyşasynyň ady tutulanda, onuň kellesini ýalaňaçlamaga garşydygyny aňýar hem-de şol duran ýerinden çykyp gaýdýar. Gepleşik kesilýär.

1687-nji ýylda bu iki döwletiň arasynda resmi gepleşikler geçirilen mahalynda, kelle ýalaňaçlanlymasada bolýar diýip şertnama baglaşylýar.

Petr I köp babatlarda oýlanyşykly hereket edipdir. Ol daşary ýurt ilçileriniň hem myhmanlaryny kabul eden-de, duşuşyklar geçýän mahaly hemişe kellesine hiç zat geýmez ekeni. Şonuň üçin hem ol her geleniň öňünde kelle ýalaňaçlap durmaly bolmandyr.

Rus patyşalary, knýazlary, boýarlary köşk ýygmanyşyklaryna baranlarynda, il arasyna çykanlarynda, özleleriniň uly dabara, uly şowhun bilen garşylanmagyny, jemagatyň öz öňlerinde dyza çöküp, baş egip salam bermegini talap edipdirler. Şonda olaryň gelyänini görmän ýada başga bir säwlik bilen salam bermegi unudan, oňa ýetişmedik adamlaryň dürli jezalar bilen jezalandyrylan halatlary az bolmandyr.

Bir sapar rus ofiserleriniň biri bir ýaş zenan bilen özara gürrüňe gyzyp, imperator Paweliň gelyänini duýman galypdyr hem-de oňa salam bermäge ýetişmändir. Şonuň üçin ol Sibire sürgün edilipdir. Şol ofiseriň ko-

mandiri bir aý tussaglykda saklanyp onuň gürründeş bolan aýalynyň äri, belli çinownik hem kötek iýýär. Başga bir söwdagäriň ogly bolsa haýal-ýagallyga salyp, gijä galyp salam berenligi üçin elli sapa gamçy bilen urmaly diýen höküme duçar bolupdyr.

1800-nji ýylyň ýaz aýynyň çytawunly günleriniň birinde Moskwada Ýusupowlaryň bagyna adamlar gezelenje çykýarlar. Bezemen geýnen harby eşikli adamyň ol ýerde peýda bolmagy hemmeleri uly gozgalaña salýar. Märeke iki tarapa sowlup, şlýapalaryny çykaryp, hormat bilen oňa salam berýärler hem-de tä deňlerinden geçip gidýänçä iki epilip, doňup galýarlar. Ol bolsa käte bir ädip, äwmezlik bilen ýöräp barsyna olaryň bolup duruşlaryna kän bir ähmiýet hem bermeýär. Ine, birdenem eli çagaly enekä gözi düşende, ol gaharlanýar-da şol tarapa gaty-gaty ýöräp ugraýar. Barsyna-da çagajyň başyndaky papajygyny çykaryp, enekä erbet käýinýär. Bir ýaşlyja oglanjyk bolsa nämäniň näme bolanyňa düşünmän, gaharjaň adamyň zyndan mölerlip garap galýar. Bu wakanyň döremegine sebäpkär bolan çaga Puşkin eken. Beýik şahyryň patyşa bilen ilkinji duşuşygy hem-de onuň bilen ilkinji salamlaşyşy şeýle bolupdyr.

Haýsydyr bir hormatlanýan adamyň ýa-da myhmanyň gelýäni bilinse, onuň önünden çykmak, ugradylanda bolsa ep-esli ýere ýany bilen gitmek irki döwürlerden bäri dowam edip gelýän gowy döp-dessurlaryň biridir. Salamlaşylan we hoşlaşylan wagtynda şeýle uly tagallanyň edilmegi, oňa aýratyn üns berilmegi ýöne ýere däl. Ol jemgyýetde tertip-düzgüni berkitmek, nesil terbiýelemek, adamlaryň özara gatnaşyklaryny kadalaşdyrmak üçin gerek bolupdyr.

Käte dünýäde täsin wakalar ýüze çykýar, geň-enaýy zatlar bolup geçýär. Adatça adamlar salamlaşanlaryndan soň, gysga hem uzak söhbete başlaýarlar, uly hem kiçi işleri ýerine ýetirýärler. Ýöne Gündogaryň beýik söz ussady Alysir Nowaýynyň durmuşynda başgaçarak bir

ýagdaý ýüze çykýar.

1500-nji ýylyň 28-nji dekabrynda Soltansöýün ýörişden gaýdyp gelyär diýen habar gelyär. Ol başga bir ýere gidende Hyrat şäherini edara etmegi Nowaýa ynanar ekeni. Adatça şahyr soltany bir ýerden gaýdyp gelende, paýtagtdan ep-esli uzaklykda garşy alar ekeni.

1500-nji ýylyň iň soňky güni – 31-nji dekabrdan Nowaýy Emirşa-mälik diýen ýerde Soltansöýüniň öňünden çykýar. Şol wagtlar hökümdaryň saglygy ýaramazlaşyp, at üstünde oturyp bilmeýär ekeni. Ol bir ýerden başga ýere gidende, onuň üçin ýörite kejebe gurapdyrlar. Nowaýynyň hem saglyk ýagdaýy öwerlik bolmasada, at üstünde oturyp bilipdir. Duşuşyk pursatynyň öň ýanynda şahyryň başy aýlanyp başlaýar. Ol ýanyndakylara ýagdaýynyň gowy däldigini duýdurýar.

Nowaýy soltan bilen görüşmek üçin atdan düşende, nägehan bir bela-beter onuň başyndan inýär, ysgynyny alýar. Ýanyndakylaryň goltugyna girip, hemaýat bermegi bilen ol Soltansöýüniň ýanyna barýar. Şonda ol zordan gujaklaşyp görüşmäge we salam bermäge ýetişýär. Şol ýerde-de şahyr özünden gidýär. Ony Hyrada getirýärlər. 1501-nji ýylyň 3-nji ýanwarynda bolsa şahyr aradan çykýar. Görşümüz ýaly, Nowaýynyň iň soňky aýdan sözi «salam» diýen söz bolupdyr. Şol söz bilen hem ol dünýä bilen hoşlaşýar.

Gündogaryň beýik söz ussady Alyşir Nowaýy bütin ömür boýy edep-ekrama, adamkärçilige, pähim-paýhasa uly sarpa goýýar. Ol ýurduň parahat ýaşamagy ugrundan tagalla baryny edýär. Şahyr ýurdy dolandyrmakda Soltansöýüniň ýakyn kömekçisi hökmünde ony goldap, ençeme dildüwşikleri paş edýär, ganly çaknyşyklaryň, uruşlaryň öňüni alýar, ilin-günüň bähbidi üçin birtopar mekdep-medreseleri, kitaphanalary, kerwensaraýlary we beýleki desgalary gurdurýar. Ýöne Nowaýy aradan çykandan soň, Soltansöýüniň döwleti dargap başlaýar, feodal despotlaryň özara göreşleri güýçlenýär.

Feodalizm zamanynda häkim toparlar öz güýçlerine baýrynyp, adaty salamlaşan mahallary hem halkyň aňynda uly wehim, güýçli gorky döredip gelipdirler. Buhara emirleri, Hywa hanlary, Eýran şalary bir ýere sapara ugranlarynda, olaryň öňlerinden ýörite atlylar gider ekenler. Olar geçiljek ýoluň ugrundaky ýaşajylara häkimiň gelyänini habar beripdirler. Hökmürowanlara gözi kaklyşdygy ýolagçy ýoldan çykyp, gapdalda işläp ýören adamlar bolsa duran ýerinde dyza çöküp, maňlaýlaryny ýere goýup, salam beripdirler. Ýöne şonda ýurduň häkimi tä deňinden geçip gidýänçä olar başlaryny ýokary galdyrmaly ýa-da ýerinden turmaly däl ekeni. Kimde-kim şeýle etmese, ol kyrk gamçy urmak bilen jezalandyrylypdyr.

Sosial deňsizligiň dowam eden döwründe diňe bir patyşalar, hanlar, soltanlar däl, eýsem ýokary gatlak wekilleriniň ählisi-de jemgyýetdäki adaty ýaşajylardan tapawutlanmak, at-abraýlaryny ýokary götermek, köpçüligiň howuny basmak, ähli kişini özlerine bakna etmek ugrunda göreşip gelipdirler. Olar il arasyna çykanlarynda, hemmeleriň baş egip, ýaýaplap durmaklaryny isläpdirler. «Agzy gysygam bolsa, baý ogly gürläsin» diýen pikire eýeripdirler hem-de mynasypmy ýa-da dälmi, oňa garamazdan, atlarynyň öňünden mahabatlandyryjy titullary ulanyypdyrlar. Olar salamlaşanlarynda-da şoňa ýykgyň edip, özlerinden pes hasaplan adamlaryny äsgermän, ökdäni görenlerinde-de üzeňnisinden üç geçip, ýaranjaňlyk edipdirler. Bir ýere ugranlarynda, olaryň adatdan daşary güýç ulanan wagtlary hem bolupdyr. Geçen asyrdaky haýsydyr bir atly-abraýly hasaplanýan adam Tähranyň köçelerine çykanda, onuň öňünden elleri uzyn taýakly hyzmatkärler ýörär ekeni. Olar gidip barýan ugurlarynda gabat gelen pyýadalary taýaklapdyrlar. Şol hyzmatkärler hatda daşdan gelyänlerini görüp, ýol bermek üçin sowulyp gaçanlaryň hem zyzndan kowalap ýetmäge jan eder ekenler. Hawa, şol döwürde hojaýyn-

laryň at-abraýyny, mertebesini gorap saklamagyň şular ýaly gödek hem gözçykgynç ýörelgesi dowam edipdir. Iň ýamany hem ol köpçülik tarapyndan ykrar edilip, adaty döp-dessura öwürlip gidipdir. Şonda urlup-enjilenligi üçin hiç ýerde hiç kimiň arz-şikaýaty hem diňlenmändir.

Her bir häkim tagta çykanda onuň huzuryňa öz raýatlygyndan hem-de başga ýurtlardan köp adamlar görme-görşe — salama gelipdirler. Jemagat ony gutlap, işinde rowaçlyk gazanmagyny, il-ýurduň parahat, abadan bolmagyny, halkyň bol-elinlikde, bagtly durmuşda ýaşamagyny arzuw edip, gowudan-gowy sözler aýdypdyrlar. Häkimem, köşk adamlary hem salam diýen sözleri agyzlaryndan düşürmändirler. Iş ýüzünde bolsa başgaçarak hereket edipdirler. Olar ýeke günem parahat oturmandyrlar.

Çingiz handyr Teýmirleň hem bu sözden düýpgöter ýüz öwürmändirler. Olar hem gündelik duşuşyklarynda il ýüzüne salam diýen sözi ulanypdyrlar. Ýöne olar parahatlyk, saglyk bolsun, uzak ýaşa diýen sözleri aýtmak bilen, şol bir wagtyň özünde dünýäni gana çäýkapdyrlar, münlerçe adamlaryň ömür tanapyny gyrkypdyrlar.

Umumy kabul edilen ýörelgä görä, elleşip salamlaşmak birek-birege has oňat ysnyşmagy aňladypdyr. Dogrudan hem el-ele berlen mahalynda hiç hili gaçgalak, birek-biregi äsgermezçilik etmek, birek-biregiň göwnüni ýykmaq, ulumsylyk etmek diýen zatlar bolmasa gowy. Ýöne adamlaryň hemmesi şeýle etmändirler. Ylaýta-da barlylar, emeldarlar elleşýänine göwni ýetmese, syny oturmasa, has dogrusy, öz deňi diýip saýmasa, elini göwünli-göwünsiz uzadypdyr. Iniş-çykyşy bilmeýänler, ýeňlesler bir ýa-da iki barmagy bilen salamlaşypdyr, käbirleri bolsa garşydaşynyň elini gödeksi gysypdyr. Şeýle meýiller biziň günlerimizde-de duş gelýär.

Durmuşyň ajysyna-süýjüsine dolý düşünýän, adamkärçilige uly sarpa goýýan, zähmet bilen bagry badaşan päk göwünli halk salamy parahatçylygyň, ynsanperwer-

ligiň baýdagy görnüşinde asyrdan-asyra, nesilden-nesile alyp gelipdir. Ony ähli zatdan eziz görüp gorapdyr. Taryhda uly-uly uruşlar, uzak açlyklardyr gyrgynçlyklar, tebigy betbagtçylyklar bolup geçipdir. Şonda-da adamlaryň arasynda salam dowam edipdir. Bu jadyly sözüň gudraty örän uly bolupdyr. Ol hiç könelmändir. Wagt geçdigiçe kämilleşipdir, baýlaşypdyr. Adamlaryň kalbyny umyt şöhlesi bilen hemişe ýagtyldyp durupdyr.

Gülerýüzlülük, alçaklyk bilen gadyrly görüşmek, özüňe hem özgelere ak ýürekden hormat goýmak, gör, nähili oňat! Bu «Siz maňa ýaradyňyz, men sizi hormatlaýaryn. Şonuň üçinem Sizi görenime örän şat!» diýen manyny aňladýar.

W. I. Lenin adamlar bilen mydama şular ýaly salamlaşar ekeni. Bu barada onuň egindeşleriniň biri şeýle ýazýar: «Çalarak öňe egilip, tirseginden epilen elini uzadar, güler ýüz bilen ýylgyryp, siziň göni gözünüze eseder – şonda siziň özüňiz hem şadyýan ýylgyrarsyňyz, onuň ýakyn ýoldaşlygyny, dostlugyny duýarsyňyz».

Türkmen halky irki döwürlerden bári salama uly ähmiyet berip gelipdir. Geçmişde adamlar saglyk-amanlyk, hal-ahwal soraşman aňsat-aňsat bir-birleriniň deňinden geçmändirler. Ylaýta-da ata-eneler, ýaşulylar çagalaryň özünden ululara, deň-duşlaryna, umuman, hemmelere salam bermeliklerini ýaşlykdan gulaklaryna guýupdyrlar. Ony unutmazlygu edepli-ekramly bolmagyň esasy şertleriniň biri hasaplapdyrlar. Şonuň üçin hem ýaş ösdürimlere aýak bitip, dil çykan badyna salam bermegiň tertip-düzgünlerini öwredip başlapdyrlar. Köpçülige baranda, ýekelikde duşanda, salam bermegi ýadyndan çykaran ýaş ýeleňleri «Salamyňy iýdiňmi?» ýa-da: «Salamyňy ýuwutdyňmy?» diýip utandyrypdyrlar. Ulurak adamlar salamlaşmagy unudan mahaly «Edil bile ýatyp turan ýaly, salamy dagy hem ýatdan çykarayýarsyň!» diýip duýduruş beripdirler. Il arasynda salam bermeyän, salam almaýan adamlar halanmandyr. Köpi gören pähim-paýhasly gojalar taňry salamyny ýatdan çykarmaly däldigini, birek-biregiň arasyndaky salamyň kesilmeli däldigini häli-şindi ýatladyp durupdyrlar.

Ata-babalarymyz «Bir gören tanyş, iki gören garyndaş» diýen dana sözlerden ugur alyp, salam arkaly tanyşlyk açypdyrlar, baryş-geliş edipdirler. «Bir gün duza - müň gün salam» diýip bolsa şol gatnaşyklary berkidipdirler. Olar salamlaşma jadyly, keramatly hem mukaddes zat hökmünde garapdyrlar. Ine, şonuň üçin hem bu söz aýdylanda, onuň gudratynyň önünde hemme zat ejiz gelýär. Munuň şeýledigini türkmen ertekilerinde, epos-desanlarynda hem görmek bolýar. Ertekileriň gahrymanlary aýylganç döwlere, aźdarhalara we beýleki jadylara duşanlarynda, olara salam berýärler. Şonda olar «Munça salam bermedik bolsaň, iki üzüp, bir ýalmardym» diýip, adamyň önünde dyza çökýärler.

Gadym wagtda adamlar Aýa, Güne, Ýere, Suwa hem

salam berer ekenler. Aý, Gün doganda, Aý bilen Gün görüşende, olar begenişipdirler. Aý, Gün ýaşanda bolsa gam-gussa batypdyrlar. Hatda şonda adamlaryň aglaşan wagtlary hem bolupdyr diýip aýdýarlar. Täze dogan Aýy ilki gören adam bagtly bolýarmyş diýip yrym edipdirler. Şonuň üçin hemmeler täze dogan Aýy ilkinji bolup görmäge jan edipdirler.

Adamlar topar-topar bolşup, täze dogan Aýa uly şatlyk, udy şagalaň bilen tomaşa edipdirler. Oňa salam beripdirler hem-de «Hakgaý-hakgaý, tilim Aý! Ýeneki aýlara, ýeneki günlere özüň ýetir!» diýip, ýüzlerine sylypdyrlar. Aýyň dik dogmagyny gowulyga, ýatyk dogmagyny erbetlige ýorupdyrlar. Adamlar: «Aýym dik – bendäm dik, Aýym ýatyk – bendäm ýatyk» diýip yrym edipdirler.

Garrylar hemişe Gün dogmazyndan oň turmagy, üstüne Gün dogurmazlygy ýaşlaryň gulagyna guýupdyrlar. Gün dogandan soň tursaň, üstüne şeytan münýärmiş. Soň ol uzyn günläp üstünden düşmän, seni öz erkiňe goýmaýarmyş diýip ynandyrypdyrlar. Munuň şeýle bolmazlygy üçin ir turmagy, ýaňy dogup gelýän Günü synlamagy, oňa salam bermegi maslahat beripdirler.

Umuman, gadym wagtda biziň ata-babalarymyz Aýy, Günü keramatlaşdyrypdyrlar, olary hudaý hasaplapdyrlar. «Aý içiniň arslany, Gün içiniň göwheri» diýip, Aýy, Günü taryplapdyrlar.

Adamlara şolaryň atlary köpçülikleýin dakylp, adamyň görk-görmeği, pähim-paýhasy, belent mertebesi Aýa, Güne deňelipdir. Şeýle garaýyşlar bilen bagly ýöredilen pikirler hatda çaga sanawaçlarynda-da duş gelýär:

Aý terek,
Gün terek,
Bizden size
Kim gerek?

«Aýterek» oýnalanda sanalýan bu goşgy bendi şu durkuna hiç hili many aňlatmaýar. Onda näme diýiljek bolýany düşnüksiz. Edil gadymy arhitektura ýadygärlikleriniň ýykylyp-ýumrulyň gidişi ýaly, bu şygry setirleri hem özüniň asyl durkuny ýitiripdir. Kän üns berilmänligi üçin sözler ýoýulypdyr. Belki muňa araplaryň gelip, Orta Aziýada yslam dininiň girizilmegi sebäp bolandyr. Sebäbi yslam dini kabul edilenden soň, öňki medeni ýadygärlikleriň köpüsi ýok edilipdir. Dini ynançlaryň bolsa ählisi ýatyrylypdyr, olara garşy hemişe göreş alnyp barylypdyr. Şonuň üçin olaryň belli-bellileri bize ýoýulan görnüşde gelip ýetipdir.

«Aýterek» oýnalanda sanalýan goşgy setirlerini restawrasiýa etmek mümkin. Eger-de ol:

Aýa derek,
Güne derek,
Bizden size
Kim gerek?!

diýen görnüşde okalsa, ähli zat ýerbe-ýer bolup duruberyär. Şeýlelikde, soraga görä-dä jogap berlip, adam mertebesi arşa göterilýär. Ol Aýa, Güne deňelýär, keramatlaşdyrylýar:

Aýa derek,
Güne derek.
Sizden bize
Aman diýen
Oglan gerek.

Belki halk arasynda häli-şindi ulanylyp ýören «Başym göge ýetdi», «Başym gök diredi» diýen jümleler hem şol esasy dörändir?!

Maşgalada çaga dünýä inende, kimdir biri uzak wagtlyk daş ýere gidip, gaýdyp gelende, ýitig tapylanda, toý

tutulanda, mahlasý her bir şowuna düşen işi eşidenlerinde, adamlar şol öýe baryp, «Gözüň aýdyň!» diýipdirler. Her kim uzak ýola ugranda, täze bir möhüm işiň başyny tutanda, oňa «Ýoluň ak bolsun!» diýipdirler. Bularyň ikisinde-de ýöredilýän pikir Aý, Gün bilen bagly bolup, yslandan öňki döwürde ata-babalarymyz tarapyndan olaryň salama derek ulanylan bolmagy mümkin. Takyk ýazuw ýadygärlikleri saklanyp galmadyk hem bolsa, bu çaklamany orta atmaga doly esas bar. Häzirki döwürde hem Türkiýede şäherliler irden ýa-da gúnortan salamlanlarynda bir-birlerine «Gün aýdyň!» diýip ýüzlenýärler. Munuň «Gün-Gün!» diýen görnüşde aýdylýşy hem bar. Ol «Ertiriňiz haýyrlý bolsun!», «Günortanyňyz haýyrlý bolsun!» diýen manylary aňladýar. Gijelerine salamlanlarynda «Tun aýdyň!» («Gijäňiz aýdyň!») diýýärler. Şeýle görnüşde salamlaşmak türki halklaryň beýlekilerinde hem duş gelýär. Galyberse, «Taňry ýalkasyn!» diýmek hem şol manyny aňladýar. Türkmenler uzak asyrlaryň dowamynda Güne hudaý hökmünde sežde edip gelipdirler. Onuň altyn şöhlelerini, keramatly zat hasaplapdyrlar. Taňry - Gün hudaýy diýmek. Ol Taň, ýagňy Daň diýen sözden alnandyr. Daňdan diýen sözümi bolsa onuň iki sapa gaýtalanmasydyr.

Adamlara yşyk, ýagtylyk, Gün nury ýaly päklik, baýlyk, bolçulyk arzuw etmek, gör, nähili oňat zat.

Türkmenlerde salamlaşmanyň ýene bir gadymy görnüşi bolupdyr diýip çak etmek mümkin. Halk döredijiligimiziň ýaramezan žanryna yslandan dini ýokundy berlen hem bolsa, ol aslynda çarwalaryň ýazlag çykanda geçirýän bahar baýramy, çomrularyň ýere tohum taşlandan tutýan hasyl toýlary bolmaly. Ýaramezan gezilende aýdylýan goşgy bentlerinde dini öwüt-ündewler däl-de maldarçylyk, ekerançylyk barada pikir ýöredilýär. Ýaramezançylar her öýe baranlarynda «Baý öýüne bereket!» diýýärler. Öýdäkiler hem «Ömrüňe bereket!» diýip, olaryň salamyny alýarlar Gönüden-göni salamlaş-

ma hasaplanmasa-da, onuň «Öýüňe bereket!», «Öýüň abadan!» ýaly görnüşleri halkyň durmuşynda henize bu güne çenli ulanylyp gelýär. Hasyl ýygналанда «Harmanyňa bereket!» diýen jümläniň manysy hem şolar bilen ugurdaş.

Ir zamanlarda Ýere, suwa-da salam beripdirler. Halk arasynda gije suwa barmaly däl diýen düşünje galypdyr. Eger zerurlyk çykyp, suw almaga barmaly bolayanda, ilki suwa salam bermeli. Ondan soň suw almaly. Salam bermän, suw alybermek halanmandyr. Şonda şeýle goşgy setirleri aýdylypdyr:

Eý, suw aga, suw aga!
Elim-ýüzüm ýuw, aga!
Öýmüze myhman geldi,
Bir owurt suw beraga!

Halk döredijiligi eserlerinde, klassyklarymyzyň döredijiliginde gahrymanlar ýele, durnalara, kepderilere ýüzlenip, olardan öz dogduk mekanlaryna, dogan-garyndaşlaryna, söýgüli ýarlaryna salam iberýärler. Şeýdaýynyň «Gül-Senuber» dessanynda Senuber «Eý, bady-saba, ýetir ol ýara salamymny» diýip, säher şemalyndan, «Säyatly-Hemra» dessanynda bolsa Aşyk Ahmet «Durnam, gitseň Häzirbejan iline, Barsaň, näzli ýara salam diýgeý sen» diýip durnalardan öz ýurduna salam ýollaýar. Oguzlaryň gadymy ýazuw ýadygärliги bolan «Gorkut atada», «Görogly» eposynda hem ýele, suwa, dürli haýwanlara, agaçlara, daglara we beýleki zatlara ýüzlenme ýygy-ýygdan duş gelýär.

Salam berlende käbir könedен saklanyp galan yrymlaryň, däpleriň hem birnäçesi berjaý edilýär. Täze alnan gelin, täze dunýä inen çagany görmäge baranlarynda, salamlaşanlaryndan soň olary ýüze sýýarlar. Elbetde olar bilen salamlaşmak beýleki adamlar bilen salamlaşmaktan tapawutly. Ýaş gelne «Saglykmy-gurgunlykmy!»

diýip oturman, «Tüweleme, aý ýaly gelin ekeni. Hemmä-de nesip etsin!», ýaş çaga bolsa «Berekella, goç ogul, iner ogul ekeni. Adynyň eýesi bolsun!» diýlip oňulaýýar. Täze gelen gelni, ýaňy bolan çagany we beýleki täze alnan zatlary ýüze sylmak gadymy adamlaryň Aýy, Güni ýüze sylmalarynyň dowamy bolsa gerek.

Ýaşulular hem görüşenlerinden soň, ellerini biygtyýar sakgallaryna ýetirýärler. Käbirleri bolsa ellerini ýüzlerine sylýarlar. Salamdan soňky bu hereketleriň hem gadymdan gelyändigigi, gözbaşyny bolsa ata-babalarymyzyň Aýa, Güne sežde eden döwürlerinden alyp gaýdýandygy, şeýlelikde, adamyň oň keramatly hasaplanan zatlara, has takygy hudaýa deňelendigigi belli zat. Üns berilmedik, bilinmedik wagtynda weli onuň düýp mazmuny belli bolman galýar. Hatda salamlaşylanda bu hereketleri ýerine ýetirýän adamlaryň özleri-de onuň şolar ýaly many aňladýandygyny bilýändir diýip aýdyp bolmaz.

Salamlaşylan mahalynda başga bir yrym hem edilýär. Ýaşulular elleşip görüşenlerinde görüşýän adamynyň başam barmagyny gysyp görýärler. Bu sen Hydyr bolaýma diýen manyny aňladýar.

Rowaýatlarda aýdylyşyna görä, Hydyr «zulmata» gidip, dirilik suwundan içip, hemişe ýaşap ýören pygamber. Ol mydama çölde suwsuz galanlara, azaşanlara ýa-da başga bir heläkçilige duçar bolanlara kömege ýetişýärmiş. Ol ýaşaýşyň, diriligiň hem-de halasgäriň simwoly hasaplanýar. Hydyr hemişe ýaşyl geýinýärmiş. Şonuň üçin al-ýaşyl öwüsýän zatlaryň hemmesiniň hem şol bolaýmagy mümkin diýýärler. Şol bir wagtyň özünde ol adam şekilinde hem gezyärmiş. Yöne onuň haçan we nirede duşjagyny bilip bolmaýarmyş. Sebäbi, birinjiden, ol hiç wagt göze görnup gelmeýärmiş. Ikinjiden, ol geläýende-de ony adaty adamlardan tapawutlandyrmak kynmyş. Hatda ol seniň tanap-bilip ýören adamlaryň sypatyna girip hem gelip bilýärmiş. Hydyry tanamagyň ýeke-täk ýoly onuň eliniň başam barmagyny barlap gör-

mekmiş. Eger ol Hydyr boljak bolsa, onda onuň eliniň başam barmagy süňksiz bolmalymyş diýýärler.

Ýaşulular görüşýän adamynyň başam barmagyny gysyp görüp, ony Hydgra deňemek bilen, adam mertebesini belende göteripdirler. Oda uly gadyr-gymmat goýupdyrlar. Şol esasyda-da örän özboluşly, özüne çekiji bu obrazynyň üsti bilen birek-birege raýdaşlyk, duýgudaşlyk ündelýär. Belki, «Süňksüz gowy adam ekeni» diýen deňeşdirme hem Hydyr hakyndaky rowaýat esasynda dörändir. Eger şol rowaýata esaslanmasa, onda gündelik durmuşda, adamlaryň gepleşiklerinde häli-şindi beýle ýörgünli ulanylmazdý.

Salam bermek, salam almak adamkärçiligiň adaty hem ýönekeý borçlarynyň biri bolup, ol örän özüne çekiji. Bu kanuna hemmeler boýun egýärler. Şony ýerine ýetirmänligi üçin hiç kim urlup-söğülenok ýa-da başga bir jeza alanok. Tertip goraýjy edaralar hem oňa gözegçilik edip ýörenok. Onuň berjaý edilisini assyrynlyk bilen adamlaryň özleri hasaba alýarlar. Bu gündelik ýaşayş üçin möhüm hem örän derwaýys işiň nähili berjaý edilýändigini barada adamlar adamlara hasabat berýärler. Her kimiň özi özüne hasabat berýär.

Salam bermek birinden gorkmagy ýa-da çekinmegi aňlatmaýar. Salam bermek bilen, adam özüniň özgelere hormat goýmagy başarýandygyny, şonuň üçin özüniňem şoňa mynasypdygyny, şeýle hem özüniň hiç kime, hiç zada üns bermän, düşünmän gezip ýören gümbaş bir zat däl-de, pähim-paýhasynyň bardygyny, ýagşa hormat goýmagy başarýandygyny, agy-garany saýgaryp bilýändigini, eger başy çyksa, köp zatlar akyl ýetirýändigini, mahlasý özüniň kim ekenligini görkezýär.

Käbir adamlaryň «Men nä özgelere hasabat bermäge borçlumy? Adamlara salam hem berjek däl» diýmegi mümkin. Köpçüglük: beýle etmegi asla-da halanok. Olar ýalylyry ýaşulylar, deň-duşlary, umuman, jemgyýet berk ýazgarýar. Bu ýerde köpbilmişlige, gaçalak etmäge, al-

daw salmaga ýol ýok. Adamlaryň arasynda gezip ýörkäň, olardan özüňi gizläp bolmaýar. Ine, şonuň üçin hem Alyşir Nowaýy şeýle setirler bilen döwürdeşlerine hem geljek nesillere ýüzlenipdir:

Adam erseň diýmegil adamy,
Any kim ýok halk gamydan gamy.

Bu dana sözleri halk has-da sadalaşdyryp beýan edipdir. Nakyllaryň birinde «Dag daga duşmaz, adam adama duşar» diýilýär. Megerem bu gaty gadymy döwürde aýdylan söz bolsa gerek.

Eger şeýle bolsa, onda hiç wagt, hiç ýerde salama sowuk-sala, biperwaý, başdansowma garamaly däl, ondan gaça durmaly däl, ony äsgermezlik edip, ýatdan çykarmaly däl. Oňa mukaddes zat hökmünde, adamzat ýaşayşy üçin bahasyny hiç bir zat bilen kesgitläp bolmaýan egsilmez ruhy hazyna hökmünde garamaly.

Emma nebsimiz agyrsa-da, käbir ata-eneler muny unudýarlar. Öz çagalaryna ýaşlykdan salam bermegi, özgelere, ylaýta-da ýaşululara hormat goýmagy, olara hyzmat etmegi, olary sylamagy öwretmeýärler. Obalarda, şäherlerde ýaşlaryň garry hem orta ýaşly adamlara salam bermän, deňinden geçip gidýän wagtlary köp duş gelýär. Bu örän utanç ýagdaý. Adam maddy taýdan pesräk ýaşap biler. Bu geň görülmeýär. Ol bir gün baýam bolup biler. Ýöne ol ruhy taýdan garyp, göýdük bolanda, oňa etjek alajyň ýok. Şonuň üçin hemmeleriň ýaşlykdan oňat edep-terbiýe almagy gerek. Adamy ulalandan soň täzeden terbiýelemek kyn düşýär. Bu barada halk nakyllynda şeýle aýdylýar: «Baý bolupdyr diýilse, ynan. Garyp bolupdyr diýilse, ynan. Ýöne adamyň häsiýeti üýtgäpdir diýilse, ynanma».

Käbir ýaramaz adamlar salam berende, salam alanda ýaranjaňlygy, ýaýaplamagy ýa-da gol ýapjak bolmaklygy hem şonuň ýanyndan goýmaýarlar. Olar salam mahalam

bähbit arayarlar, kimdir birine yaranjak bolayarlar. Olar özünden ökdeleriň, ulularyň önünde ýayaplap salam berenden soň, onuň özüniň, öý-içerisiniň saglygyny sorap, gutarar ýerde sözünü gutarmaýar. Özünden pesdir öýden adamlaryny bolsa görmezlik edip, olaryň salamyny-da ugurly-ugursyz alýarlar. Käte bolsa olaryň salam alyp ýa almanynam bilip bolmaýar. Şeýle meýilleriň salama goşulmagy, salam mahaly bähbit aralmagy ynsan mertebesine uly zeper ýetirýär.

Salamlaşmak hem özboluşly bir uly sungat. Onuň üçin haýsydyr bir adamynyň «Salawmaleýkim!» diýip beýleki biriniň hem «Waleýkimessalam!» diýeni ýeterlik däl. Şonuň bilen ähli zat gutaraýanok. Ondan başga-da berjaý edilmeli düzgünler, kada-kanunlar bar. Şolary bilmedik wagtyň oňaysyz ýagdaýa düşäymegiň, bir ýerde bolmasa, başga bir ýerde ýüzüň gyzaraýmagy mümkin. Dogry, biziň günlerimizde salam bermek, salam almak, örän sada görnüşde ýerine ýetirilýär. Bu ugurda öňden gelýän döp-dessurlaryň köpüsi, berjaý edilip hem duranok. Ýöne her halda olary bilip goýsaň gowy.

Her kim märekä baranda aňsat usulda salamlaşmak islese, oturanlaryň ählisine birden «Salawmaleýkim!» diýip, ýüzlenip oňayýar. Ýöne bar ýerde adamlar diňe onuň bilen kanagatlanyp oturybermeýärler. Ýaşulylaryň biri täze geleniň adyny tutup:

- Hany, adamlar bilen görüşibem çyk! - diýýär.

Şonda nähili tertipde elleşmegini, nireden başlap, nirede gutarmalydygyny, soňundan näme etmelidigini bilmeýänler, ylaýta-da öň köpçülik bilen görşüp görmedik yaş-eleňler ýaýdanyp durýarlar. Şeýle ýagdaýda oturanlardan biri märekäniň bir çetinden sagdan çepe görşüp başlabermelidigini öwredýär. Ýöne bu hem hemmesi däl. Ony bir kössüz ýerine ýetirjek bolsaň, onda ilki oturanlaryň arasyndaky iň hormatlanýan ýa-da ýaşy iň uly adam bilen görşüp, şondan hem çepe tarap elleşip başlamaly. Hemmeler bilen salamlaşyp, ýene ilki görşen

adamyňa ýeteniňden soň, bir gyra çekilip, aýak üstünde dik durmaly. Oturanlardan kimdir biri saglyk-amanlyk soraşyber ýa-da pylan ýere geçip oturaý diýmese, saglyk-amanlyk hem soraşmaly däl, bir ýere baryp oturybermeli hem däl. Bir pursat garaşmaly. Şonda märekäniň iň ýaşulysy ýaňky gelene ýüzlenip, «Saglykmy-gurgunlykmy?» diýip, hal-ahwal soraşyp başlaýar. Täze gelen hem jogap berýär hem-de öz nobatynda oturanlaryň hal-ýagdaýlaryny soraşdyrýar.

Uly märeke bilen salamlaşanyňda, hökman iki eliň bilen görüşmeli. Ýeke el bilen görüşmek gelşiksiz hasaplanýar.

Başga bir oba gezmäge gidilende, bir öýden başga öýe barlanda, bilip goýaýmaly kada-kanunlar, salamlaşmanyň düzgün-tertipleri bolýar. Bir ýere barlanda öýe sag aýagyň bilen girip, çep aýagyň bilen çykmaly. Öýde oturanlaryň uly ýa-da kiçidigine garamazdan, baran adam ilki salam bermeli. Eger öýde hiç kim ýok bolsa, şonda-da boş öýe salam bermeli.

Gelen myhman geçip, jaýdar oturandan soň, onuň bilen saglyk-amanlyk soraşylýar. Iki tarapyň hem uludan kiçä ähli adamlary ýatlanyp, olaryň hem hal-ýagdaýlary bilinýär. Ondan soňra iberilen salamlar gowşurylyp, sargytlar aýdylýar. Kimde-kim ýadyndan çykaryp, iberilen salamy gowşurmasa, onda ol bergili bolup galýar.

Gezmäge baran gaýdanda-da salam alyp gaýdýar. Görşümüz ýaly, bu ýerde myhmanyň diňe özünüň salamlaşany ýeterlik däl, eýsem şol bir wagtyň özünde iki tarapdan birnäçe adamlary gaýybana salamlaşdyrmak hem onuň paýyna düşýär. Şeýdibem, adamlar wagtly-wagtynda duşuşyp bilmedik mahallarynda-da, bir-birlerinden habar tutup, saglyklaryny, umumy ýagdaýlaryny sorap-idäp bilip durupdyrlar.

Ýaşulularyň salamlaşyşlary birneme uzaga çekýär hem-de gyzykly bolýar. Olar biri-birlerine salam berip, eldeşip görüşenlerinden soň, iki tarap hem birbada

hal-ýagdaý soraşybermeden saklanýarlar. Şonda olaryň biri:

- Sakgaldaş, sizdendir. Aýdyberiş! Soraşyň! - diýip, söz açýar. Eger ol özüniň ýaşynyň uludygyna gözi ýetse, onda soraşmaga başlaýar. Eger olaryň ýaşy deňeçerräk bolsa, onda beýleki hem:

- Hetdimiz ýokdur, nobat sizdendir! - diýýär.

Şular ýaly ýagdaý ýüze çykanda, ýaşulular hal-ahwal soraşmazdan önürti ýaş hasaplaşmaga durýarlar:

- Çakym-çak bolsa, sakgaldaş, siz menden birki sanaç uny artygrak iýen bolmaly. Ýylyňyz näme?

- Ýylky.

- Meniň ýylym bolsa takyk. Gördüňizmi? Siz menden iki ýaş uly ekeniniz.

Şeýlelikde, kim uly bolsa, şol ilkinji bolup, hal-ahwal soraşmaga başlaýar.

Ýaşulular öňden bir-birini tanamaýan bolsalar, olar gysgajyk saglyk-amanlyk soraşanlaryndan soň tanyşmaga durýarlar.

- Ýaşuly, men sizi tanamadym-la! Siz kimlerden bolarsyňyz? Adyňyz kim diýerler?

- Irki döwürde, biziň toparymyza öýçüler diýer ekeni. Kiçiräk obamyz bardy. Biziňkileriň köpüsi ak öý ýasar ekeni. Meniň kakama-da Annaesen ussa diýer ekenler. Ussaçylykda onuň önüne adam geçmez eken. Bu etrapda ony tanamaýan ýokdur. Meniň adynda Nepes diýýärler. Siz kim bolarsyňyz?

- Men çelteklerden...

Şondan soňra olar häzir nirede oturýandyklaryny, näme kesbi-kär bilen meşgullanýandyklaryny, näçe ogul-gyzynyň, agtyk-çowlugynyň bardygyny, mahlasý, aňyrsyňny-bärsini bilip, kössüni goýman tanyşýarlar. Hatda olar goňşy obalaryndaky tanyş-bilişlerini-de biri-birlerinden sorag-ideg edýärler.

Ýaşulularyň gepi-sözi alyşsa, gyssagly bir işleri hem bolmasa, salamyň, tanyşlygyň soňy uzakdan-uzak gür-

rüňçilige ýazýar.

Türkmen ýaşulularynyň öz deň-duşlary bilen salamlaşanlarynda ýaş hasaplaşyp, kimiň uly, kimiň kiçidigini anyklamalary ýöne ýere däl. Olar ula hormat goýmak bilen, bar ýerde nobat ulynyňky bolmaly diýen pikirden ugur alýarlar. Olar özlerinden kiçiler, gelin-gyzlar, hatda çagalar bilen salamlaşanlarynda-da şol ýörelgä eýerýärler. Ýogsam Gündogarda kiçiniň ula salam bermegi gaty irki döwürlerden bäri üýtgeşsiz kada-kanun hökmünde dowam edip gelýär. Her halda olar özlerinden kiçilere, gelin-gyzlara ilki salam bermek endiklerinden el çekmeýarlar. Olar ilki salam bermäge diýseň höwesek bolýarlar. Ýöne şol bir wagtyň özünde olar kiçi ulyny sylamaly diýen borjy hem ýaşlaryň boýnundan aýryp taşlamaýarlar.

Ýaşulular özlerinden kiçilere duşanlarynda, olar salam bermäge ýetişmänkäler, «Saglykmy, oglum! Gurgunlykmy!» diýip, ilki dillenyärler. Gelin-gyzlara hem «Saglykmy, gelin!», «Sag-gurgunmysyň, keýgim!» diýip, ilki ýüzlenýärler. Şonuň bilen olar adama hormat goýmagyň, onuň mertebesini ýokary götermegiň görüldi alarlyk nusgasyny görkezýärler. Netijede, türkmen ýaşululary hemişe görüm-göreläniň, edep-terbiýäniň kerwenbaşysy bolup gezýärler.

Umumylykda alanyňda, kimiň ilki salam bermelidigi adamyň ýaşyňa bagly bolman, ol her kimiň hoşniýetliligine, ynsanperwerligine, sypaýylygyna, medeniýetliligine bagly bolýar. Muňa isledikçe mysal getirmek mümkin. Halk arasynda adygan, hemmeler tarapyndan tanalýan artistleriň, ýazyjy-şahyrlaryň we beýleki belli-belli adamlaryň tanamaýan-bilmeyän adamlarynda ilki salam berýän halatlary ýgy-ýgydan duş gelýär. W. I. Lenin hem Kremliň sagatçysyna mydama ilki salam berer ekeni.

Edil ýaşulularyň ýaşkiçilere öňürti salam berişleri ýaly, ulagly hem pyýada ilki salam bermeli:

- Gel, bir zady añaly,
Gel bir zady duýaly,
Artyk zat däl bu asla...
Ýola çyksañ düýeli -
Sen başyňy egmeli
Ilki salam bermeli
Öňüňden çykan atla!
- Ata münüp hamana
Gitsem näme bir ýana?
- Onda başyň egmeli,
Ilki salam bermeli,
Sen eşekli gelyäne!
- Eger men eşek münüp,
Çykaýsam ýakyn-ýada?
- Onda başyň egmeli,
Ilki salam bermeli
Ýolda duşjak pyýada!
- A pyýada?
Pyýada
Nätmelikä dunýäde,
Tumşugyn göge tutup,
Gezmelimi ol ýa-da?
- Pyýada her ädimde
Güne salam bermeli!
Ýere salam bermeli!
Güle salam bermeli!
Ýele salam bermeli!

Bermeli ol salamy
Garynja,
 kebelege,
Guşa,
 suwa,
 tohuma!
Ýerunja,
 kömelege
Şu zatlaryň manysy
Bilseň uludyr, uly...
 A. Agabayew

Gelin-gyzlar bilen salamlaşanlarynda erkek adamlaryň: örän ünsli hem eserden bolmaklary gerek. Olar ýakyndan tanaýan hem öňden öwrenişen adamlary bolmasa «Salamälik, ýaşuly!» ýa-da «Salamälik pylan aga,

pylan kaka!» diýip, söz bilen ýüzlenýärler. Olar köplenç baş atyp, çep ellerini döşüne goýup, çalaja egilip, yş-wa bilen salam berýärler. Şeýle pursatda erkek adamlar «Saglyk-gurgunlykmy!» diýip geçiberýärler. Gelin-gyzlar ýöräp baryarkalar säginseler ýa-da edip oturan işlerini az salymlyk goýsalar, şol hem olaryň salam berdigi bolmaly. Bu hem jogapsyz galmasa gowy. Käbir adamlar şoňa düşünmän, salam alman geçip gidiberýärler.

Hatda söz bilen salam bermeseler-de, hiç hili yşarat etmeseler-de, erkek adamlar dil ýarman gelin-gyzlaryň deňinden geçip gidibermeli däl. Umumy äheňde olara «Saglykmy, gurgunlykmy?» diýmeli.

Ýaşlar, orta ýaşan adamlar garry aýallara duşanlarynda, salam berenlerinden soň, görüşmek üçin keseräk durup, sag elini öňe uzadýarlar. Garry aýallar bolsa ellerini köýneginiň ýeňiniň içine salyp ýa-da başyndaky ýaglygynyň uçlaryny iki eliniň üstünde goýup, şonuň bilen erkek adamynyň eliniň daşyndan tutýarlar. Şonda ten-tene degmeli däl.

Aýallar öz biri-birileri bilen salamaşanlarynda uly-küçiniň iki egnine elleri bilen kakýar. Gaty garran aýallaryň bolsa ýanyna baryp, gelinler, ýaşlar eginlerini tutýarlar. Ol hem oturan ýerinde olaryň egnine kakýar. Munuň tersine duruşan ýa-da orta ýaşan aýallar öýde täze gelen gelin ýa-da ýaş-gelin-gyzlar üýşup oturan bolsalar, olaryň ýanlaryna aýlanyp, elleri bilen eginlerine kakyp gaýdýar.

Wagtyň geçmegi bilen, halk arasynda ýöräp gelýän döp-dessurlaryň birnäçesi ýitip, görnüşini üýtgedip, birnäçesi bolsa täzeden döreyär. Şolaryň birem gelin salamydyr.

Ýaşlar durmuş toýlaryny tutup, öyli-işikli bolýarlar. Toýa ýygnanyşanlar täze gelen gelni gaýyn enesiniň, gaýyn atasynyň huzuryna salama eltýärler. Ýigidem onuň ýanynda bolýar. Bu dabara ýaşlaryň dogan-garyndaşlary, tanyş-bilişleri, goňşy-golamlary, şeýle hem beýleki oba

adamlary gatnaşýarlar.

Ýaşlaryň ata-eneleriň ýanyna salama baryan pursaty örän şowhun-şagalaňly geçýär. Adygan aýdyjylar gelniň adyndan salam görnüşinde düzülen goşgy setirleri bilen gaýyn enedir gaýyn ata ýüzlenýärler. Goşgy bentlerinde gelniň hem ýigidiň ata-eneleriň öňündäki, şeýle hem maşgala bolanlaryndan soňky borçlary aýdylýar. Her bendiň ahyryndaky gaýyn enä, gaýyn ata ýüzlenilip aýdylýan «Salam!» diýen sözi ýaş çatynjalar töweregini gurşap duran märeke bilen birlikde yzly-yzyna birnäçe gezek gaýtlaýarlar.

Gelin salamy respublikamyzyň käbir künjeklerinde setanda-seýranda duş gelyän bolaýmasa indi ol ýitip gidip baryar. Elbetde, ähli zat ösýär, özgerýär, üýtgeýär. Hiç bir zat hemişe bir duran ýerinde durmaýar. Öňki bir zadyň ýerine täzesi döreyär. Ine, indi birnäçe ýyllardan bäri ýaş çatynjalaryň baky oduň öňünde, uly ýadygärlikleriň garşysynda sežde etmekleri ýörgünli bolup başlady. Megerem, bu öňki gelin salamynyň täze beýany bolsa gerek.

Göwün eden wagty bir adamyň ýanyna beýleki bir adamyň salama barmagy türkmen halkynyň arasynda adaty endige öwrülip gidipdir. Elbetde, bu ysnyşma ilki her maşgalanyň öz içinde başlanýar. Bu barada «Ertir tur-da, ataňy gör, ataňdan soň atyňy gör» diýen nakyl hem bar.

Gönüden-göni bir işi çykmasa-da, ata-babalarymyz uzak aralykdan-da wagtly-wagtynda biri-biriniňkä salama baryp durupdyrlar. Aýry-aýry has hormatlanýan, has sylanýan adamlaryň öýüne bolsa il-halk has-da köp ýygnanypdyr. Şular ýaly saglyklaryny, hal-ýagdaýlaryny bilip durmaklary adamlaryň özara gatnaşyk saklamaklary, ýakyndan alada etmekleri, gör, nähili gowy zat. Diňe bu hem däl. Hatda bir öýe myhman gelende, şonuň ýanyna-da salama baryarlar. Oba adamlary myhman bilen tanyşlyk açyp, nobata durup, ony öýme-öý diýen ýaly

myhmançylyga çagyryrlar.

Adamlar hat üsti bilen, telegraf, telefon arkaly hem salamlaşýarlar. Hat uzak aralyklary ýakyn edýär. Ol adamlaryň özara gatnaşyklarynda derwaýys hyzmaty ýerine ýetirýär. Şol bir wagtyň özünde hem ol aragatnaşyk etmek üçin iň amatly hem ygtybarly serişde.

Salam hatyň taryhy örän irki döwürlerden başlanýar. Adamlar gaty gadymy wagtlarda hem agaçdyr daşlara bellikler etmek, suratlar çekmek, ýüpleri her hili daňşdyrmak, olara dürli düwünler salmak, derileriň içine, agaçlaryň uly-uly ýapraklarynyň arasyna her hili zatlar salyp, düwünçekler düwmek arkaly we beýleki her hili serişdeler bilen biri-birine habar ýetirip, şolaryň üsti bilen aragatnaşyk edip, näme aýtjak bolýandyklaryna düşünişdirler. Uzak ýerlere habar ýollap, ol taýdan hem habar alypdyrlar.

Görşümüz ýaly, elipbiýler ýüze çykmazdan ozal hem köp wagtlap adamlar dürli usullar bilen beýan edilen özboluşly hatlary «ýazyşyp» durupdyrlar. Hatda käte iki tarap üçin öňden belli hem düşnukli bolan bir nyşanyň gelip gowuşmagy-da salam hat ornuna kabul edilipdir.

Belki, türkmen aýallarynyň oba gidenlerinde äkidýän düwünçekleri hem gadymy döwrüň şol salam hatlaryndan saklanyp galan ýadygärlikdir. Aslynda düwünçege yöne bir iýmek üçin eltiläýen süýji-köke diýip düşünmeli däl. Ilki başda onuň hem aňladýan manysy, ýerine ýetirýän hyzmaty bolupdyr. Yöne wagtyň geçmegi, edilýän gatnaşyklaryň üýtgemegi bilen, onuň asyl many-sy ýitip gidipdir. Käbir ýaşulularyň aýtmaklaryna görä, häzir hem düwünçekler arkaly gepleşip, olaryň diline düşüňän, ýagny okap bilýän adamlar barmyş. Bu respublikamyzyň belli-belli ýerlerinde gudaçylyga barlanda ulanylýar diýilýär. Ata-babadan gelýän dessura görä, eltilen düwünçek el degirilmän - açylman yzyna gaýtarylsa, onda barlan ýeriň garyndaşlyk açmak - guda bolmak islemeýändigini aňladýar. Şol düwünçekleriň

daňylyşynda hem many bolaýmaly.

Salam hatlar beýleki birnäçe resmi häsiýetde ýazylýan hatlardan tapawutly bolýar. Olar arkaly adamlar, esasan, bir-birleriniň saglyklaryny, hal-ahwallaryny, gün-güzeran ýagdaýlaryny, iş-aladalarynyň gidişini, durmuşlarynda nähili täzelikleriň ýüze çykandygyny, geljekde nämeler etmegi göz önünde tutýandyklaryny bilip durýarlar hem-de pikir alyşýarlar. Hat üsti bilen döwlet ähmiýetli işler, ylmyň, medeniýetiň, çeper döredijiligiň we beýleki ugurlaryň derwaýys meseleleri-de ara alnyp maslahatlaşylýar.

Türkmençe ýazylýan salam hatlar adatça şeýle başlanýar:

—

Salam haty.

Kim men, goşun gullugynda bolup, Watan önündäki borjuny ýerine ýetirip ýören öz ogluňyz Döwletow Amanyň tarapyndan güneşli Türkmenistanda ýaşap hem işläp ýören ejeme, kakama, agama, gelnejeme, daýy-ma, daýzama (olaryň atlarynyň ýazylýan wagtlary hem bolýar) we beýleki bizi soranlara uzak ýoldan, ýakyn ýürekden gyzlydan gymmatly yüz-müňlerçe mähirli salam bolsun. Salamdan sözüm budur ki...

—

Beýik Watançaýlyk urşy ýyllarynda esgerler öz dogduk obalaryndan, şäherlerinden yüz-müňlerçe salam hatlaryny aldylar, olara jogap gaýtardylar. Şolaryň hiç birinem tolgunman okamak mümkin däl. Olaryň käbiri bilen tanyşanyňda bolsa gözüňe ýaş aýlanyňy duýman galýarsyň. Şol hatlarda köplenç gazaply söweş epizodlary janlanýar. Ýüz-müňlerçe esgerleriň gaýduwsyz göreşi, görkezen gahrymançaýlygy bolşy-bolşy ýaly beýan edilýär. Obalaryň, şäherleriň şol döwürdäki keşbi, adamlaryň tylda alyp baran iş-aladalary, hal-ýagdaýlary suratlan-

dyrylýar. Urşuň başyndamy ýa ahyrynda ýazylandygyna garamazdan, hatlaryň ählisinde uly ýeňşe sabyrsyzlyk bilen garaşylýandygy, onuň hökman boljakdygy, şondan soň parahatçylykly günleriň geljekdigi örän uly ynam bilen beýan edilýär. Uruşda uly pidalar çekilip, tylda açlyk-horluk, keselçilik zerarly sansyz gyrgynçylyk dowam edip duran wagty hem adamlar ruhdan düşmän, hat üsti bilen bir-birlerine parahatçylyk, baş saglygyny, bagtly durmuş arzuw etdiler. Şol arzuw-umytlar hem Beýik ýeňşiň gazanylmagyna uly hemaýat berdi.

Adamzat durmuşy ýaly, salam hatlaryň mazmuny-da baý hem köp taraply bolýar. Olaryň bary-da biziň özara gatnaşyklarymyza, birek-birek bilen pikir alyşmagymyza, düşünişmegimize, raýdaşlyk saklamagymyza hyzmat edýär.

Häzirki döwürde dünýä halklarynyň köpüsi, esasan, söz arkaly salamlaşýarlar. Şol bir wagtyň özünde onuň ýany bilen käbir hereketler hem dowam edip gelýär. Dogry, pionerler, harby hem deňiz flotunyň gullugyndaky adamlar salamlaşanlarynda has-da köp hereket edýärler. Sebäbi olardan ustawdaky düzgünleri ýoýman ýerine ýetirmek talap edilýär.

Hawa, her gun ýüz münlerçe, millionlarça adam öz garyndaşy, dost-ýary, tanyş-bilşi, işdeş ýoldaşy, hatda tanamaýany bilen-de salamlaşýar. Kiçi özünden uly adama duşanda, «Salawmaleýkim! - Size rahatlyk!» diýip ýüzlenýär. Ol hem oňa «Waleýkimessalam! - Size-de rahatlyk!» diýip jogap berýär.

SÖZSOŇY

Gadyrly okyjy!

Siz bilen salam barada söhbet etdik. Onuň taryhyna ser saldyk. Köp kitaplaryň gatlaryndan alnan maglumatlar esasynda dünýä halklarynyň birnäçesiniň salamlaşýşlary, şonda berjaý edilen kada-kanunlar, salam wagtynda ýüze çykan käbir wakalar bilen gysgaça tanyşdyk.

Geçmişde türkmen halky hem bu mukaddes dessura uly sarpa goýupdyr. Hal-ahwal soraşmagyň gowy kada-kanunlaryny döredipdir. Olar wagtyň geçmegi bilen, ösüp, özgerip durupdyr. Biri beýlekisiniň ornuny çalşypdyr.

Bular barada köpräk döwnemegi makul bildik. Sebäbi biziň öz ata-babalarymyzyň kimler bolandygyny, olaryň haýsy döp-dessurlary ýöredendiklerini, nesil terbiýelemekde nähili uly tagallalar edendiklerini geregiçe bilmegimiz gerek. Olary hormatlamagymyz, olara sarpa goýmagymyz gerek.

Türkmenlerde salamlaşmagyň dürli görnüşleriniň ulanylmagy onuň taryhynyň örän gadymdygyny, halkymyzyň dünýä halklarynyň köpüsi bilen hoşniýetli gatnaşykda bolandygyny, parahatlyk barada tagalla baryny edip gelendigini, adamkärçilige uly sarpa goýandygyny görkezýär. Olar hemişe pähim-paýhasa gulak asypdyrlar.

Elbetde, halk arasynda salamlaşmaga dahylly başgada biziň bilmeýän zatlarymyzyň bar bolmagy mümkin. Belki-de salam barada täze gymmatly maglumatlary, gyzykly gürrüňleri, täsin rowaýatlary bilýän adamlar bardyr. Olar seslenerler diýip umyt edýärim.

Häzirligçe hoş sag boluň! Saglykda görüşeliň! Hem-

*mãñiziň asuda durmuşda bagry bitin, başy dik gezip
ýörmegiňizi arzuw edýärin.*

Mertebäňiz belent bolsun!

«Enedilim.com» sahypasynyň kitaphanasy.

Bu kitapdaky maglumat "bolşy ýaly" esaslarda, kepiliksiz getirilýär. Bu iş taýýarlananda ähli seresaplyk çäreleri görülen hem bolsa, ne awtor(lar), ne «Enedilim.com» sahypasy bu işdäki informasiýa sebäpli çekilen göni ýa gytaklaýyn ýitgi ýa zeled üçin hiç bir adamyň ýa guramanyň öňünde jogapkärçilik çekmeýär.